

ЦЕНТАР ЗА СРПСКЕ СТУДИЈЕ

СРПСКЕ СТУДИЈЕ

SERBIAN STUDIES

Књ. 4 / Vol. 4

2013.

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Издавач:
Центар за српске студије
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Главни и одговорни уредник:
Радош Љушић

Редакција:
Др Радош Љушић, Др Војин Дабић, Др Сузана Рајић, Др Милош Јагодић – (Филозофски факултет, Универзитет у Београду); Др Дејан Микавица, Др Владан Гавриловић – (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду)

Иносџрани чланови редакције:
Др Људмила Васиљевна Кузмичева (Историјски факултет, Московски Државни универзитет М. В. Ломоносов, Москва), Др Венди Брејсвел (Школа за словенске и источноевропске студије, Лондон), Др Константин Владимирович Никифоров (Институт за славистику, Руска академија наука, Москва), Др Иван Парвев (Историјски факултет, Универзитет Св. Климент Охридски, Софија), Др Јан Пеликан (Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг), Др Иван Балта (Филозофски факултет, Свеучилиште Ј. Ј. Штросмајера, Осиек)

Секрећар редакције:
Данко Леовац

Адреса редакције:
Центар за српске студије, Филозофски факултет, Одељење за историју, Чика Љубина 18-20,
11000 Београд
Телефон: 0113206270
e-mail: serbian.studies@gmail.com
is@f.bg.ac.rs

Publisher:
Center for Serbian studies
Faculty of philosophy
University of Belgrade

Editor in chief
Radoš Ljušić

Editorial Board:
Dr Radoš Ljušić, Dr Vojin Dabić, Dr Suzana Rajić, Dr Miloš Jagodić – (Faculty of philosophy, University of Belgrade); Dr Dejan Mikavica, Dr Vladan Gavrilović – (Faculty of philosophy, University of Novi Sad)

Foreign members of the Editorial Board:
Dr Ljudmila Vasiljevna Kuzmicheva (Faculty of history, Moscow State University M. V. Lomonosov, Moscow), Dr Wendy Bracewell (School of Slavonic and East European Studies, London), Dr Konstantin Vladimirovič Nikiforov (Institute of Slavic Studies, Russian academy of sciences, Moscow), Dr Ivan Parvev (Faculty of History, University St. Kliment Ohridski, Sofia), Dr Jan Pelikan (Faculty of Arts, Charles University, Prague), Dr Ivan Balta (Faculty of humanities and social sciences, J. J. Strossmayer University, Osijek)

Secretary of the Editorial Board:
Danko Leovac

Address:
Center for Serbian Studies, Department for history, Faculty of philosophy, Čika Ljubina 18-20,
11000 Beograd
Telephone: +381113206270
e-mail: serbian.studies@gmail.com
is@f.bg.ac.rs

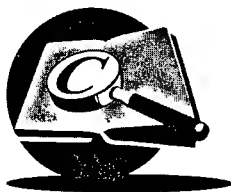
Прихваћено за штампу на седници Редакције 28. новембра 2013. године.

УДК: 94(=163.41)

ISSN 2217-5678

СРПСКЕ СТУДИЈЕ SERBIAN STUDIES

Књ. 4, 2013 / Vol. 4, 2013

Београд
2013.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Радош Љушић <i>АНДРЕЈ МИТРОВИЋ (1937–2013) – СЕЋАЊЕ НА ПРОФЕСОРА И КОЛЕГУ</i> ---	11
Прилози проучавању српско-бугарских односа / Contributions to the study of the Serbo-Bulgarian relations	
Тамара Стоилова “СЛАВЕНО-СЕРБСКИЈА ВЈЕДОМОСТИ” <i>О ОСМАНСКОЈ ИМПЕРИЈИ ТОКОМ 1793.</i> -----	27
Tamara Stoilova “SLAVENO-SERBSKIYA VEDOMOSTI” FOR THE OTTOMAN EMPIRE IN 1793. --	27
Недељко Радосављевић <i>МИТРОПОЛИТИ БУГАРСКОГ ПОРЕКЛА У ПРАВОСЛАВНИМ ЕПАРХИЈАМА У БОСНИ И У ХЕРЦЕГОВИНИ (1766–1880)</i> -----	39
Nedeljko Radosavljević <i>THE BULGARIAN ORIGIN METROPOLITANS IN THE BOSNIA AND HERZEGOVINA ORTHODOX EPARCHIES (1766-1880)</i> -----	39
Славиша Недељковић <i>КОСОВО И МЕТОХИЈА У ПЛАНОВИМА БУГАРСКЕ ПРОПАГАНДЕ (1870–1878)</i> --	61
Slaviša Nedeljковић <i>KOSOVO AND METONIJA IN THE PLANS OF BULGARIAN PROPAGANDA (1870–1878)</i> -----	61
Урош Шешум <i>ДРУШТВО ПРОТИВ СРБА 1897–1902. Методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902.</i> ----	73
Uroš Šešum <i>SOCIETY AGAINST SERBS 1897–1902. Methods and measures of the Bulgarian diplomacy, the Exarchate and the Bulgarian-Macedonian Revolutionary Odrin Organization in preventing the spread of the Serbian influence in the Southern Old Serbia and Macedonia from 1897 to 1902.</i> -----	73
Виктор И. Косик <i>НЕМНОГО О РУССКИХ МАСТЕРАХ СЦЕНЫ В БЕЛГРАДЕ И СОФИИ</i> -----	105
Viktor I. Kosik <i>A SHORT VIEW ON THE RUSSIAN MASTERS OF THE STAGE IN BELGRADE AND SOFIA</i> -----	105

Чланци/Papers

Јасмина Милановић ГЛАВНА КОНТРОЛА (1860–1914) -----	119
Jasmina Milanović GENERAL CONTROL (1860-1914)-----	119
Кристиан Јерић ДЕМОГРАФСКА КРЕТАЊА И РАЗВОЈ ПРИВРЕДЕ У СОМБОРУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА (1867–1890) -----	149
Kristian Jerić DEMOGRAPHIC TRENDS AND THE ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOMBOR IN THE SECOND HALF OF THE 19 th CENTURY-----	149
Јелена Пауновић–Штерменски ХЕНРИ БУЛВЕР И СТАЊЕ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 1861. ГОДИНЕ -----	177
Jelena Paunović-Štermenski HENRY BULWER AND THE SITUATION IN THE OTTOMAN EMPIRE IN 1861 ---	177
Данијел Радовић ЈОВАН РИСТИЋ И ЛИБЕРАЛИ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ (1858–1868) – ОД СУПАРНИКА ДО ПРЕДВОДНИКА -----	189
Danijel Radović JOVAN RISTIĆ AND THE LIBERALS IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA (1858–1868) – FROM A RIVAL TO A LEADER -----	189
Небојша Вулићевић ОДБОР ЗА ШКОЛЕ И УЧИТЕЉЕ У СТАРОЈ СРБИЈИ: ОСНИВАЊЕ, ОРГАНИЗАЦИЈА И ЦИЉЕВИ (1868–1876) -----	209
Nebojša Vulićević BOARD FOR SCHOOLS AND TEACHERS IN OLD SERBIA: FOUNDATION, ORGANISATION AND AIMS (1868–1876)-----	209
Сузана Рајић КРАЉИЦА НАТАЛИЈА И РУСИЈА – ОД РАЗВОДА ДО ПРЕВЕРАВАЊА -----	231
Suzana Rajić QUEEN NATALIA AND RUSSIA – FROM THE DIVORCE TO THE CHANGE OF FAITH-----	231
Љиљана Чолић СКАДАР У „ЦАРИГРАДСКОМ ГЛАСНИКУ” (1895–1905)-----	253
Ljiljana Čolić SKADAR IN CONSTANTINOPLE GAZETTE (1895–1905)-----	253

Томислав Марковић	
<i>ПРОСЛАВА 1600 ГОДИНА МИЛАНСКОГ ЕДИКТА У СРБИЈИ</i> -----	267
Tomislav Marković	
<i>CELEBRATION OF 1600 YEARS OF THE EDICT OF MILAN IN SERBIA</i> -----	267

Горан Васин	
<i>НЕСТАНАК И СМРТ ПАТРИЈАРХА ЛУКИЈАНА БОГДАНОВИЋА</i>	
<i>У ПРЕЧАНСКОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ЈАВНОСТИ</i> -----	285
Goran Vasin	
<i>DISAPPEARANCE AND DEATH OF THE PATRIARCH</i>	
<i>LUCIAN BOGDANOVIĆ IN THE VOJVODINA POLITICAL PUBLIC</i> -----	285

Боривоје Милошевић	
<i>ПРОГОН ПРАВОСЛАВНОГ СВЕШТЕНСТВА БОСАНСКЕ КРАЈИНЕ</i>	
<i>У ПРВОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ</i> -----	303
Borivoje Milošević	
<i>PERSECUTION OF THE ORTHODOX CLERGY IN BOSANSKA</i>	
<i>KRAJINA IN THE FIRST WORLD WAR</i> -----	303

Грађа / Unpublished Documents

Данко Леовац	
<i>ИЗВЕШТАЈ БАРОНА ЛИВЕНА О СИТУАЦИЈИ У СРБИЈИ (1840)</i> -----	323
Danko Leovac	
<i>THE BARON LIVEN'S REPORT ON THE SITUATION IN SERBIA (1840)</i> -----	323

Милош Јагодић	
<i>БЕЛЕШКА НИКОЛЕ ПАШИЋА О СРПСКО-БУГАРСКОМ</i>	
<i>УГОВОРУ О САВЕЗУ 10. МАРТА 1912.</i> -----	337
Miloš Jagodić	
<i>NIKOLA PAŠIĆ'S NOTE ON ALLIANCE BETWEEN SERBIA</i>	
<i>AND BULGARIA MADE ON 10 MARCH 1912</i> -----	337

Погледи, критике и прикази / Views, Critics and Reviews

Влада Станковић, <i>Конспиривне шеме у историографији</i>	
<i>о средњовековној Србији – неколико примера</i> -----	345

Ваня Рачева	
<i>Србија в края на 20-те и началото на 30-те години на XIX век: от османски</i>	
<i>пашалък към автономно наследствено княжество (Сборник с документи</i>	
<i>„Поречки магистрат“)</i> -----	353

<i>История Балкан: Век девятнадцатый (до Крымской войны), ответственный</i>	
<i>редактор В. Н. Виноградов, Красанд, Москва, 2012. (Данко Леовац)</i> -----	364

Историја и значај Призренске богословије (поводом 140. годишњице од оснивања), Зборник радова са научног скупа одржаног од 31. октобра до 1. новембра 2011 у Нишу, уредник Славиша Недељковић, Филозофски факултет, Призренска богословија Св. Кирила и Методија, Центар за црквене студије, Ниш, 2013. **(Александра Новаков)** ----- 367

Милош Јагодић, *Нови крајеви (1912–1915)*, Филозофски факултет, Београд, 2013. **(Нино Делић)** ----- 372

Владимир Јовановић, *Тајна полиција Кнежевине Србије (политичко насиље и управљачке стратегије у Србији 19. века)*, Историјски институт, Београд, 2012. **(Мирослав Поповић)** ----- 375

Душко М. Ковачевић, *Русија у међународним односима 1856–1894 (од Кримског рата до савеза са Француском)*, Службени гласник, Београд, 2012. **(Радомир Ј. Поповић)** ----- 378

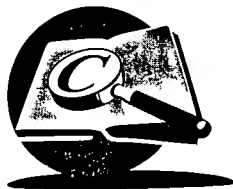
Радош Љушић, *Кнегиња Љубица*, Завод за уџбенике, Београд, 2013. **(Александра Вулетић)** ----- 380

Дејан Микавица, Горан Васин, Ненад Нинковић, *Историја Срба у Црној Гори 1496–1918*, Прометеј, Инс портал, Нови Сад, 2013. **(Драган Тубић)** ----- 383

Москва–Србија, Белград–Россија: сборник докуменатов и материалов, Том 3: Обществено-политические и культурные связи 1878–1917. гг. / Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали, Том 3: Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, авторы-составители/приређивачи А. Л. Шемякин, Е. В. Иванова, М. Перишић, А. Тимофејев, Г. Милорадовић, Архив Србије – Главное архивное управление города Москвы, Москва–Белград / Москва–Београд, 2012. **(Мирослав Поповић)** ----- 387

Недељко Радосављевић, *Стара црква у Миличници. Књига прихода и расхода 1846–1863*, Историјски институт – Међуопштински историјски архив Ваљево, Београд, 2012. **(Мирослав Радивојевић)** ----- 389

Славенко Терзић, *Стара Србија (XIX–XX век). Драма једне цивилизације: Рашка, Косово и Метохија, Скопско–тетовска област*, Историјски институт–Православна реч, Београд–Нови Сад, 2012. **(Урош Шешум)** ----- 391

Ваня Рачева
Главен асистент
Исторически факултет
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
vaniaracheva@abv.bg

**СЪРБИЯ В КРАЯ НА 20-те И НАЧАЛОТО НА 30-те ГОДИНИ
НА XIX ВЕК: ОТ ОСМАНСКИ ПАШАЛЪК КЪМ АВТОНОМНО
НАСЛЕДСТВЕНО КНЯЖЕСТВО
(Сборник с документи „Поречки магистрат“)**

Този кратък текст няма за цел да представи подробно моята версия на поставения в заглавието сериозен (и детайлно изследван от сръбската историография) проблем. Тук ще опитам да го рамкирам само на основата на богатата, (но и непълна) информация от един наскоро публикуван корпус от документи. Става дума за издание, осъществено през 2012 година по повод 60-годишнината от създаването на Историческия архив в град Неготин като отделна институция. Публикацията дължим на усилията на колегите от Неготин – историкът Никола Плавшич от „Музей Крайне“ и архивистката Александра Милованович. Става дума за така наречения *Прошокол мајисџраша нахије Поречке (1828–1832)*¹ или *Прошокол на общинската уйрава на околия Пореч (1828–1832)*. „Протоколът“ се е пазел в „Музей Крайне“ в Неготин от основаването на институцията, по-точно от 1934 година.² Не е обнародван осем десетилетия, а и не е използван цялостно. Информация от някои от записите в протокола е цитирана от акад.

¹ *Прошокол мајисџраша нахије Поречке (1828–1832)*, приређивачи текста Н. Плавшић, А. Миловановић, Неготин, 2012.

² *Прошокол мајисџраша нахије Поречке*, 11.

Владимир Стојанчевич в негови публикации за Източна Сърбия.³ Когато преди шест-седем години научих за този корпус от документи по повод мои изследвания за българските служители на княз Милош Обренович (1815–1839, 1858–1860), той все още се съхраняваше в музея. Днес е предаден в архива на Неготин и е хронологически най-стария документ от XIX век в постъпленията му.⁴

Както е известно, днес селището Пореч не съществува – първо е преместено от остров на брега на река Дунав през 30-те години на XIX век, а след това е потопено и е изградено наново на близко място. Наречено е по името на рано починалия син и наследник на княз Милош – Милан Обренович (1819 – †1839): Милановац, а днес носи името Долен Милановец (Доњи Милановац). Намира се в Източна Сърбия на брега на реката, в окръг Бор, близо до Националния парк „Джердап“. Надолу от Пореч по Дунава в началото на XIX век са били разположени турските крепости Кладово

3 Академик Владимир Стојанчевич безспорно познава в детайли не само историята на този регион през XIX век, но и документалната база. През 1959 година в своя статия той пише: „Велика је културно-историјска штета што су уништени готово сви архиви у унутрашњости Србије који се односе на период прве владе кнеза Милоша. Док су у Западној Србији, у Ваљеву, Ужицу и нешто у Шапцу може наћи од архивског материјала, архивски центри у источној Србији немају готово ништа од архивалија из времена кнеза Милоша. Све судске и административне регистратуре у Неготину, Зајечару и Гургусовцу (Књажевцу) уништиле су бугарске окупационе власти у Првом светском рату, а такође и црквене протоколе сем у четири-пет места. Иначе је познато да је администрација Србије под кнезом Милошем веома ревностно бележила све важније чињенице из друштвеног и политичког живота народа...“, вж. В. Стојанчевић, *Миџације из Бујарске у Србију за време владе кнеза Милоша*, Срби и бугари 1804–1878. Чланци и расправе, Нови Сад, 1995, 105, бел. 11. (Тврдението всъщност тръгва от Маринко Станојевић, *Прве године њо ослобођењу Црне Реке, (Историјско-архивске белешке и исјиси)*, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. 1, Београд, 1929, 96 и се отнася за „Протокол Зајечарског суда“). Констатацијата на акад. Стојанчевич за състоянието на документалната база в региона се оборва частично от самия него. Той използва в цитирания текст три метрични църковни книги, пазени тогава в „Градския музей на Неготин“, както и водения от Ст. Стојанович Тенка „Деловодни протокол рапората Тимочког Сердарства (за годину 1834–1835)“, съхраняван през 50-те години на XX век в Архив Српске академије наука, Београд, Инв. бр. 9737. В. Стојанчевић, *Миџације из Бујарске у Србију*, 113, бел. 53, 119 и бел. 83; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, Београд, 1957, 8–9, бел. 39–40, 11. От по-ранна студия на същия автор, публикувана през 1956 г., се вижда обаче, че в средата на 50-те години на XX век, когато и изготвя и защитава докторската си дисертация за Източна Сърбия през 1833–1838, Вл. Стојанчевич добре познава и активно използва разглеждания тук корпус от документи, наричайки го „Деловодник Пореча из 1828–1832“: В. Стојанчевић, *Источна Србија у њериоду Турске окупиације 1813–1832 г.*, Историјски часопис 6 (1956), 109–138. При първото му споменаване (в бел. 8 на с. 110) авторът неточно отбелязва, че тогава той се съхранявал в „Градској државној архиви у Неготину“. Вж. повече: Вл. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 12, бел. 45, където е посочено, че някои документи от „Протокола“ са използвани за първи път през 1932 година.

4 *Прошколо мајисџраша нахије Поречке*, 5, 11.

(Фетислам), Прахово и Видин. В близост до Пореч и на отсрещния бряг на реката е имало митница и карантинен пункт, които ще се окажат възлови звена от сюжета на много от съхранените и публикувани писма. В началото на 1816 г. Пореч е отнет от Видинския санджак и е придаден административно към Белградския. Съвсем близо до Пореч е бил и потопеният при изграждането на хидроцентралата „Джердап“ остров турска крепост Ада Кале или Оршовски остров.⁵ Този остров е заемал важно място при осъществяването на легалната и нелегалната връзка на княз Милош с негови представители и партньори във Влашко и/или с Русия, която е окупирала Дунавските княжества в периода 1828–1834 година. Играл е важна роля и при пренасяне на кореспонденцията му. Трябва да се допълни, че районът е бил също толкова стратегически важен и по време на Първото сръбско въстание (1804–1813) в епохата на Карагеорги Петрович (1762 – †1817) по аналогични причини.

За изкушените от сръбската история през първата половина на XIX век е видно, че местоположението на Пореч е една от предпоставките, щото публикуваният корпус от документи да буди интерес. Така наречения „Протокол“ е нещо като дневник на водената кореспонденция⁶ – вписвани са основно изходящи писма, малко от тях обаче са записани цялостно, а повечето като анотации или извадки от писмата на управителя на Пореч, назначен от името на княз Милош. Получатели на документите са различни нахийски кнезове, представители на турската власт в региона или във Видинския санджак, търговски или други партньори на Милош. Но една голяма част писма са адресирани лично до сръбския княз. Ако съдим по публикацията, то често вписванията или изобщо не са подписани, или са подписани с инициали и съвсем рядко с цялото име на автора. Ето примери: „Ди. Рад. и Ст.“, „Дим. Родо. и Стеф. Стеф.“, тоест „Ди.[митрије] Ра.[довић] и Стеф.[ан] [Стефановић]“; „покорни слуга и дост Јоксим Милосављевић“; „покорен слуга Стоян Симић“. Най-много писма обаче са с авторство на

⁵ Д. Милић, *Привредни развој Тимочке крајине после 1833. године*, Тимочка Крајина у XIX веку. Зборник радова, Књажевац, 1988, 67; Д. Григоров, *Крајиш на Османскаша империја, Чаушеску, електирификација и сџдбаи на еџин мартинален осџров*, Историја (София), 6 (2011), 39–59.

⁶ Не са много подобните деловодни протоколи и корпуси от документи от времето на княз Милош, които са обнародвани: Д. Вуловић, *Књажеска канцеларија, књ. I: Нахија џожешка 1815–1839*, Београд, 1953; В. Крестић, Н. Петровић, *Пројокол кнеза Милоша Обреновића 1824–1825*, Београд, 1973; М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновича (1815–1839)*, Београд, 1999. Много важни документи и извадки от такива се съдържат в ценното изследване на Михаило Гаврилович (1868–1934) за епохата на Милош Обренович: М. Гавриловић, *Милош Обреновић, књ. I (1813–1820)*, Београд, 1908; *Милош Обреновић, књ. II (1821–1826)*, Београд, 1909; *Милош Обреновић, књ. III (1827–1835)*, Београд, 1912.

представителя на видната поречка фамилия „Стефан Стефановић капетан“, известния по-късно като председател на Държавния съвет Стефан Стефановић Тенка (1797–1865). От 1825 до 1830 г. той е кнез на Поречка нахия, а след извършената от княз Милош административна реорганизация от 1830 до 1834 г. той е „капетан“ на Поречка Река.⁷

В „Протокола“ има и единични преписи на получени писма. Документацията започва от 13 март 1828 година и завършва точно една година преди инспирираното от Милош (през 1833 година) въстание в шестте нахии, обещани на Сръбското княжество по фермана от 1830, но още не предадени от Високата Порта, тоест последното вписване е от 12 май 1832 година (с. 13–293). Трябва обаче да се отбележи, че има месеци, в които записите не са пълни, както и немного, но цели периоди без нито едно писмо, въпреки последователната изходяща номерация. Това идва да подсказва, че документите не се водят (и решенията не се вземат) от колективна управа, а вероятно еднолично. И когато упълномощеното за това от сръбския княз лице временно отсъства от региона, то липсват и писма в „Протокола“. Разбира се, има и месеци, особено от времето на руско-турската война от 1828–1829 г., когато писма са изпращани и записвани всеки ден, а понякога вписванията са и повече от едно. Ако трябва да се обобща, то корпусът съдържа общо 1 344 писма или деловодни записки. От 1828 година те са 173 броя (с. 13–66), от 1829 година – 363 броя (с. 66–142). От 1830 година – 98 (с. 142–161), а от 1831 г. са най-много – 458, (с. 161–239). От последната 1832 година записите са 252 броя (с. 239–293). Вижда се, че възловата за сръбската автономия 1830 година е най-непълна.

Няколко думи за езика на оригинала. Според съставителите „Протоколът“ е писан на „славеносерпски“, с графика „отпреди Вуковата ортография“. Всъщност това се нуждае от допълнението, че текстът много зависи от грамотността на автора – езикът е изпъстрен с чуждици, включително турцизми, българизми и дори русизми, диалектни и остарели думи. Пунктуацията почти липсва, често отделни думи са изписани слято, а други са неправилно разделени, няма главни букви и т.н. Съставителите са приели академичния принцип да публикуват текста максимално близко до оригинала, но не навсякъде са спазили стриктно изискването да указват ясно в скоби направените от тях пояснения, промени или разчитания

⁷ За съжаление, съставителите на тома не са придружили изданието с подробни обяснителни бележки и идентифицирането на авторите на писмата, както и на много от споменатите личности изисква доста време и детайлни познания по сръбската история. Разбира се, изданието е снабдено с географски и предметен регистри (с. 386–400), както и с подробна аногация на документите (с. 293–385), които улесняват работата с корпуса. За Стефан Стефанович Тенка вж. М. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у Српској народа Новијеја доба*, Београд, 1888, 673–675.

на съкратени думи. Смятам също, че при отпечатването част от текста е с осъвременен правопис, без обаче това да е навсякъде указано. Не е дадена информация за общото състояние на документа към момента на публикуване, за евентуалното наличие на неразчетен или изгубен текст. Съставителите пишат, че „Протоколът“ не е цял, но не е указано какво липсва – начало или край (по-вероятно), защото документите са дадени с поредна номерация за всяка съответна календарна година.

Въпреки тези дребни пропуски, смея да твърдя, че публикуваният през 2012 година *Прошокол мајисџраша нахије Поречке* е уникален. На мен не ми е известна информация за запазен друг такъв корпус, за друг регион от Белградския пашалък, обхващащ точно тези важни за историята на сръбската автономия години. Въз основа на съдържанието на документите могат да се изяснят събития от хода на руско-турската война от 1828–1829 г., която донася политически промени на Балканите. Например може да се проследява разместване на турски и арнаутски войски в региона, да се коментират военните и административни мерки на османската власт спрямо местното население. Може да се изследва отражението на породената от руско-турската война политическа криза в Османската империя върху ежедневието на обикновените хора чрез информацията за неколккратно качване на цените и дори за глад. Могат да се намерят сведения включително за появилата се епидемия от чума. В „Протокола“ се съдържа информация също и за разбягване и разместване на население⁸, за поява на разбойници и за опитите на властите (сръбски и турски) да се справят с тях. На основата на записите в „Протокола“, както и на други документи и изследвания, специално може да се коментират двете турско-руско-сръбски комисии за очертаване на сръбската граница от началото на 1830 и от началото на 1831 година и възникналите проблеми в тази връзка. Но това е направено в изследванията на акад. Владимир Стоянчевич,⁹ затова конкретно на изброените по-горе въпроси аз няма да се спирам.

Частичният проблем, който ме интересува в този текст, е свързан с проследяването на някои политически и социално-икономически механизми за легитимиране властта на княз Милош Обренович като алтернатива на турското управление – от една страна пред сънародниците му, и от друга, пред турските управляващи в някои съседни на Белградския пашалък територии, например пред властите във Видинския санджак.¹⁰

⁸ *Прошокол мајисџраша нахије Поречке*, 42, 62–63, 72, 89, 93–94 и други.

⁹ В. Стојанчевић, *Источна Србија у њериоду Турске окупације 1813–1832 г.*, 110, 125–128, 130–131, 133–135.

¹⁰ Специално за сведенията относно Видинския санджак и тамошното население, съдържащи се в този корпус от документи, вж. В. Рачева, *Видин и региона по сџраници-*

Публикуваните материали обхващат две години преди и две години след издаването на Хатишерифа за сръбската автономия, което дава интересни посоки за интерпретиране на модела, по който сръбският княз налага едноличната си власт. А също дава основание да се постави и въпроса дали ферманът за сръбската автономия от 1830 година е изиграл решаваща роля за структурирането на тази власт, или по-скоро, каквото е и моето мнение, е легитимирал вече съществуващо положение на управление и властови структури в Сръбското княжество.

* * *

На следващите страници ще се спра накратко на поставените проблемни въпроси чрез интерпретация на информацията от публикуваните документи. Изводите си ще илюстрирам с податки от писмата в коментираното издание.

Първо: Документите дават, макар и непълна, информация за етническият състав не само на района около Пореч, но и за обширния Видински санджак. Съдържат също и интересни сведения относно стопанската изjava на жителите и плащаните от тях данъци. От писмата може да се извади детайлна информация за начина на разпределяне на събираните данъци, за ежегодно изпращаните от Милош Обренович на местните управители в региона така наречени „харачки тефтери“, въз основа на които се прави последващо разпределение на вземанията от отделните данъкоплатци. Прави впечатление, че нахийските кнезе почти нямат думата в тези процеси, защото нормите за събираните данъци се спускат от назначения от Милош Обренович управител и в повечето случаи не подлежат на обсъждане. Ако обаче има жалби и несъгласия, те пак се отнасят за евентуален арбитраж до княза в резиденцията му чрез неговия чиновник, най-често това е Стефан Стефанович. За централизираната и контролирана от Милош стопанска активност¹¹ в Сръбското княжество още преди фермана за автономия от 1830 година говорят редица детайли от възникнали конфликти на местно ниво. Интересен е примерът от заформилата се преписка между управителя на Пореч и някои нахийски кнезе за разследване по повод простъпката на група анонимни пастири-номади, чиито кози са повредили „част от гората на княз Милош“, намираща се в „планината на

ше на „Прошокол на общинската управа на околия Пореч (1828–1832)“, Изследвания и материали за Видин и региона, т. 3, състав. П. Митев, В. Рачева, София, 2013 (под печат).

¹¹ За стопанските интереси на княз Милош в Източна Сърбия, за личните му имоти в отделни селища от региона и за финансовите приходи от разнообразните източници вж. В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Източна Србија*, 209–213.

княз Милош”, защото собствениците са позволили на своите животни да се хранят с кората на дърветата през зимата без изричната санкция от управителя на Пореч.¹²

Второ: В корпуса писма се съдържа детайлна информация и за личния „бизнес” на княз Милош, който, както е широко известно, е един от малкото милионери сред християнските поданици на султана в Балканските му владения. Специално може да се проследяват операциите по вноса на сол от Влахия, за което княз Милош получава от руските главнокомандващи и конкретно от ген. Иван И. Дибич (1785–1831) монополно право за търговия по времето на руско-турската война и което право продължава да действа и след изтеглянето на руските власти от двете княжества през 1834 година. В документите се съдържат интересни сведения за неговите търговски партньори (и съперници). Чест герой на много от писмата е например Гица Опран,¹³ един от най-известните комисионери и търговци в региона. Изследователите ще намерят информация също и за интереса на сръбския княз към закупуване на големи имения във Влашко, така наречените мошии и др. На тази страна от нещата обаче няма да се спирам, защото историографията отдавна и подробно е установила и описала механизмите за натрупване на имането на Милош¹⁴ и е коментирала как финансовата му мощ влияе върху легитимирането именно в този период на едноличната му, (а скоро и наследствена) политическа власт, въпреки съпротивата на някои руски фактори за последното.

Трето: „Протоколът” на Поречкия магистрат обаче дава много по-интересна за моята тема информация относно това как сръбският княз гради отношенията на местно административно ниво с представителите на турската власт в съседните нахии и като цяло с тези във Видинския санджак. Има повече от достатъчно писма от петте години, които показват отношението на управителя на Пореч към дребните турски търговци и собственици, които образно казано търсят съдействието на Милош за всяка стока, която искат да купят и/или да продадат на територията на княжеството. Това важи и за така наречените „гръцки търговци” (разбирай православни балканци), които идват в Пореч с цел да преминат през карантинния пункт по посока Австрия, но нямат сръбски паспорти или се

¹² *Прошокол маїсїтраїша нахије Поречке*, 66–67, 78, 94–95.

¹³ *Прошокол маїсїтраїша нахије Поречке*, 60, 62–63, 66–70, 75, 92, 113, 119, 121, 124, 130 и мн. др.

¹⁴ Данните от *Прошокола* могат да допълнят натрупаните изследвания, вж. напр.: Д. Милић, *Букурешка агенция и сръско-влашка шърповина солу*, *Историјски часопис*, 17 (1971); J. D. Dărdală, *Moștile dinastiilor sârbești în România*, *Revista istorică română* (București), vol. XVI, fasc. III (1946); S. Jancovici, *Din legăturile lui Miloș Obrenovici cu Țara Românească*, *Romanoslavica* (București), 5 (1962).

явяват стопански или финансови конкуренти. В резултат на това се оформя преписка с княз Милош какви мита да им бъдат взети и дали изобщо да бъдат пропуснати отгук, или да бъдат върнати да минат границата през митницата във Видин.¹⁵

Съвсем различно обаче е демонстрираното отношение към турските представители на властта в региона: с тях се преговаря на друго ниво, те често са толерирани и подкупвани с жестове и подаръци, включително и с „дребни“ услуги за спешно залавяне на бегълци, за съдействие по наследствени и имуществени спорове, независимо от това на чия страна е справедливостта. Дипломацията на Милош и неговите лични чиновници експериментират „творчески“, когато срещат по-особена съпротива и авторитет, какъвто е случаят с пашата на Ада кале, който често пречи или умишлено бави пропускането на лодките, натоварени със сол. От същият представител на турската власт често зависи сигурното преминаване на различните куриери, които чиновникът на Милош Стефан Тенка непрестанно праща или посреща към и от Влахия. Документите са толкова много, че е излишно да бъдат цитирани отделни примери.

Интересни са и отношенията на властите в Пореч с турските чиновници, с които сръбският княз има постоянен или епизодичен личен бизнес – има такива примери за пашата на Видин. Там княз Милош дори изпраща специални чиновници докато сделките бъдат финализирани (такъв през лятото на 1829 година е Аврам Петрониевич, заменен след това от Дмитрий Радович).¹⁶

И четвърто: Не на последно място по важност ще отбележа още един проблем, който показва как турската власт в Белградския пашалък се трансформира бавно, но необратимо в християнска княжеска власт. Става дума за върнатата преценка на княз Милош за това, колко е важно да има постоянна и бърза връзка (особено за нивото на комуникации през втората четвърт на XIX век) със своите представители във Влашко, най-вече с тези в Букурещ. Това особено проличава по време на руско-турската война, когато пътуванията замират или са блокирани в определени периоди, включително и защото активно са препятствани от австрийските и от турските власти, но и поради обективни чисто военни обстоятелства. Дори и при такива условия, както е видно от публикуваните документи, Милош успява да изпраща (а и да получава) доста редовно писма, пакети

¹⁵ *Прошкокол мајисџраша нахије Поречке*, 75, 95, 101.

¹⁶ *Прошкокол мајисџраша нахије Поречке*, 104, 107–110, 112, 114, 116, 119, 122 и други. По време на руско-турската война Видински управител е Ибрахим паша, сменен скоро от Изет паша. Още акад. Стоянчевич отбелязва близките отношения между сръбският княз и Видинския управител, но признава, че те не са познати в детайли: Вл. Стојанчевић, *Источна Србија у њероџу Турске окупације*, 127.

и подаръци, като понякога по-важни се оказват устните новини, които куриерите носят. Новините за развитието на руското напредване отвъд Дунав по посока Одрин, особено през 1829 година, позволяват на сръбския княз да формулира адекватно своята стратегия с цел получаване максимални изгоди за сръбската автономия и за своята наследствена княжеска власт при предстоящите преговори. Как става това?

Едно от условията е поддържането на агентурната мрежа, за което той не щади нито средства, нито време. За издръжката на пощенски станции и добри коне, както и за заплати се отделя голям, практически безотчетен фонд за извънредни плащания и подкупи. От една страна, това са агентите и служителите на Милош във Влашко и пращаните такива в Русия или при Главния щаб на действащата Дунавска армия. Сред тях, както е известно, има и българи, напр. габровецът Димитър Мустаков или банскалията Михаил Герман.¹⁷ За първия в „Протокола“ има достатъчно споменавания от годините 1831–1832, но на подробностите няма да се спирам тук.

От друга страна обаче е агентурната мрежа на местно ниво, която чрез този корпус от писма изпъква много ясно. Детайлно чрез многобройни записи може да се проследи например как управителят на Пореч почти ежеседмично разпраща свои доверени лица под прикритие най-често като търговци, за да събират (и/или разпространяват) информация, да потвърждават или отхвърлят слухове. Често с такива задачи са натоварени обикновени жители на Неготин или други селища от Видинския пашалък. Тази дейност е особено необходима и активна по време на двегодишната руско-турска война, както и в навечерието и по време на обиколките на смесените руско-турско-сръбски комисии, натоварени с очертаването на сръбско-турската граница в района на Тимошко.

Понякога в позицията на „агенти“ или дори платени служители на Милош Обренович се оказват и високопоставени длъжностни лица, служители на Австрийската империя. Такъв е напр. началникът на граничния австрийски кордон „майор Йович“ (по произход от австрийските сърби). Той е в течение на много от тайните пресичания на границата от страна на куриерите, циркулиращи от името на Милош. И тъй като и мълчаливото бездействие си има цена, в „Протокола“ са отлежали забавни документи,

¹⁷ В. Караџић, *Михаило Теодоровић Герман, Животи српских војвода и других знаменитих срба*, Београд, 1961, 208–210; Й. Иванов, *Михаил Герман, Избрани произведения*, т. 1, София, 1982, 188–191; В. Рачева, *За един „ајенџ“ на княз Милош Обренович. Или щрих оџ џолиџическаџа кариера на Димитър Мустаков*, Балканските измерения на фамилията Мустакови. Сборник с материали от международна научна конференция Габрово, 18–19 септември 2007 г., София, 2008, 200–238; Н. Плавшић, *Димитър Иванович Мустаков – ајенџ и саветџник кнеза Милоша и Књајеско-срјеске ајенџије у Букурешџу*, Балканските измерения на фамилията Мустакови, 194–199.

които разказват интересна история за обзавеждането на австрийския чиновник с цяла ферма от отбрани кози, волове и крави, които Милош Обренович лично му „подарява“, подбирайки ги в продължение на месеци чрез Ст. Стефанович от частните стопанствата на населението в граничните нахии. В замяна майорът се нагърбва и с функции по осигуряване на прехраната на фамилията на Милош, когато те отиват на бани и почивка отгатък границата. За целта майорът създава и се грижи в продължение на повече от месец за цяло стопанство от пернати и други животни. В същото време, за да не буди съмнение това сътрудничество, периодично управителят на Пореч публично и писмено се жалва на началството на майора от скруполюзността му при изпълнение на служебните задължения.¹⁸

Но на тази идилия обаче е сложен край, когато в разгара на руското напредване на ген. Иван И. Дибич в Източна България през лятото на 1829 г. на карантинния пункт в Оршова е назначен нов много „съмнителен“ директор, който започва да прави проблем на „търговията“. Веднага след като научава за това, Поречкият управител нарежда на търговеца Николчо Ценович, който движи нещата на място, да „гледате буди којим начином са знаѐм гос. мајоровим залепити му очи са 20 или 30 дуката које ћу вам одма на искање послати само да неби пакост чинио нама“.¹⁹ Нещата обаче се протакат, „мизата“ се вдига на 50 дуката, налага се дори да се търси резервен вариант за сигурно пращане и получаване на пратки и информация...

* * *

Доказателствата, позволяващи исторически анализ на десетилетието в края на 20-те и началото на 30-те години на XIX век, когато се изгражда и утвърждава сръбската политическа автономия, са много в разглеждания тук корпус от документи. Но и посочените дотук частични казуси са достатъчни, за да илюстрират безспорните умения на самоукия сръбски политик княз Милош Обренович.

Прошюкол мајисѣраша нахије Поречке (1828–1832) е уникален и поради възможността тези наблюдения да се сравняват с информацията за механизмите на изграждане на преходна национална власт чрез съдържанието на писмата в друг подобен за сръбските земи документ. Става въпрос обаче за района на Шабац и за времето на Първото сръбско въстание, като оцеле-

¹⁸ *Прошюкол мајисѣраша нахије Поречке*, 105–108, 110–112, 128 и други.

¹⁹ *Прошюкол мајисѣраша нахије Поречке*, 105–106, 108, 115.

лите записи са за годините от 1808 до 1812 включително,²⁰ когато властта в Белградския пашалък е концентрирана около личността на Карагеорги и неговите войводи. Това е времето, когато през 1811 г. тогавашният сръбски вожд прокарва административна реформа, която цели ограничаване властта на така наречените големи (Велики) войводи. Макар Шабац да е със своя специфика и да се намира в противоположна на Пореч посока (на р. Сава), евентуалното сравнително интерпретиране на двата корпуса от документи прави възможни паралелите за социално-икономическите, политическите и културните трансформации в Сръбското княжество, територия, съседна на българските земи. И то в епоха, която създава прецедент за изграждане на християнско автономно княжество в границите на централизираната монархия на султан Махмуд II (1808–1839).

²⁰ *Прошколок и Реписар Шабачкої Маїсїрайїа од 1808 до 1812. Јодине*, приредио Радомир Ј. Поповић, Београд, 2010, 336 с. Книгата е представена от Александра Вулегић, вж. Српске студије, књ. 1 (2010), Београд, 2010, 329–330.